

UCHAŃSKI JAKUB – prawnik, sekretarz królewski, abp gnieźnieński i prymas Polski, senator, dwukrotny interreks, ur. w 1502 w Uchaniu, zm. 5 IV 1581 w Łowiczu.

Pochodził z rodziny szlacheckiej herbu Radwan. Uczył się w szkole kolegiackiej w Krasnymstawie. Zdobył poparcie starosty krasnystawskiego i wojewody lubelskiego A. Tęczyńskiego, który finansował jego edukację i przyjął do współpracy w zarządzie dobrami. Praktykę prawniczą zdobył w służbie referendarza koronnego i przyszłego bpa poznańskiego S. Branickiego. Poznał prawo w aspekcie praktycznym, a zwł. zasady zarządu królewszczyznami. W 1534 przyjął święcenia kapłańskie i uzyskał od Tęczyńskiego plebanię w Grabowcu. Pracując w referendarii koronnej, swymi umiejętnościami prawniczymi zwrócił uwagę królowej Bony, która powierzyła mu prowadzenie postępowania w sprawach należności lub zwrotu zarządzanych przez szlachtę dóbr królewskich. Był znawcą pol. prawa i procedury sądowej; broniąc praw królowej, uszczuplał stan posiadania szlachty. Pisał mowy i memoriały zawierające rzeczową argumentację. Został kanonikiem chełmskim, krakowskim (1538), plebanem w Wielkim Lesie w diecezji płockiej (1540), archidiaconem warszawskim (1547), plebanem w Proszowicach k. Miechowa (1548). Był królewskim referendarzem koronnym i sekretarzem kancelarii królewskiej (1539). Przebywając w Krakowie, nawiązał kontakt ze środowiskiem reformatorów. Bywał w domu A. Trzycieskiego, gdzie spotykał się m.in. z A. Frycz Modrzewskim, J. Przyłuskim, S. Orzechowskim. W 1548 został sekretarzem wielkim w kancelarii koronnej po mianowaniu S. Hozjusza na biskupstwo chełmińskie. W 1550 król Zygmunt August wysunął kandydaturę U. na biskupstwo chełmskie, przeciw czemu zaprotestowała kapituła krakowska, oskarżając U. o związki z heretykami. U. został prekonizowany przez papieża Juliusza III dopiero rok później, po interwencji królewskiej poręczającej prawowierność nominata. Utrzymywał stałe kontakty z obozem reformacyjnym, przyjaźnił się z Fryczem Modrzewskim. Został wyznaczony przez króla jako poseł na Sobór Trydencki (1545–1563) wraz z bpem kujawskim J. Drohojowskim, wojewodą krakowskim Tęczyńskim i Fryczem Modrzewskim jako sekretarzem. Po śmierci Drohojowskiego król rekomendował U. na jego następcę na biskupstwo kujawskie (1557), czemu sprzeciwił się papież Paweł IV. Król

zezwolił U. na objęcie diecezji. Dokonało się to w klimacie walki o całokształt relacji pol. Kościoła z Rzymem (publikacja reformatorskich traktatów Frycza Modrzewskiego i Orzechowskiego) i próbę jego uniezależnienia od Stolicy Apostolskiej na skutek wpływów reformacji. Papież ogłosił U. heretykiem i schizmatykiem, Kuria Rzymska wystosowała do króla surowy monit, zaś inkwizycja rzymska wezwania wobec biskupa nominata do stawienia się i oczyszczenia z błędów. Obwiniony przygotował memoriał do papieża i odpowiedź z komentarzami do pozwu inkwizycji (*Jedyna obrona prawda Boża księdza Jakóba U., Łaską Bożą Biskupa kujawskiego, przeciw pozwowi księży zawieśników rzymskich badaczów*, Raciaż 1559). Sprawę tę rozstrzygnęła misja nuncjusza B. Bongiovanniego (1560), doprowadzając do ugody z U. i uwolnienia go od cenzur kościelnych (podobnie została uregulowana sytuacja Orzechowskiego). Po śmierci abpa J. Przerębskiego, król wyznaczył U. na archidiecezję gnieźnieńską, co zostało zatwierdzone przez Piusa IV (1562).

Kolejnym wydarzeniem w życiu U. był sejm w Piotrkowie, na którym domagano się egzekucji dóbr, zniesienia egzekucji starościńskiej dla wyroków sądów kościelnych i opodatkowania duchowieństwa na wojnę moskiewską (sejm egzekucyjny w latach 1564–1565). Na sejmie uchylono jurysdykcję sądów kościelnych w sprawach o herezję i dziesięciny, przeciwko czemu zaprotestował prymas. Król przyjął dekrety soboru trydenckiego, przez co stały się częścią prawa krajowego. Kolejnym krokiem miało być ich przyjęcie przez kościelną prowincję pol. na synodzie. U. zwołał synod do Piotrkowa na 17 XII 1564, podczas obrad sejmu, lecz projekt ten został skrytykowany przez kard. Hozjusza, w obawie przed przekształceniem się synodu w sobór narodowy. Kolejny wyznaczony termin (14 X 1565) został odroczony przez króla pod naciskami nuncjusza i biskupów w obawie przed groźbą powstania pol. Kościoła narodowego. Kolejne lata U. spędził w Łowiczu, tocząc spory z kapitułą dotyczące administracji dobrami kościelnymi; uczestniczył w sejmach, przewodniczył komisji do przeprowadzenia unii Korony z Litwą (1 VII 1569). Jako prymas królestwa został interreksem po śmierci Zygmunta Augusta do chwili objęcia tronu przez Henryka Walezego i następnie do chwili objęcia tronu przez Annę Jagiellonkę (1572–1573, 1574–1575). Przewodniczył zjazdowi senatorów, na którym wyznaczono termin sejmiku konwokacyjnego w Warszawie (6 I 1573). Dokonał nominacji Henryka Walezego na króla Polski

(11 V 1573). Po jego ucieczce ogłosił bezkrólewie. Podczas kolejnej elekcji U. poparł kandydaturę i nominował na króla Maksymiliana Habsburga (14 XI 1575). Ostatecznie poparcie szlachty niechętniej Habsburgom zapewniło wybór Stefanowi Batoremu (15 XII 1575), którego na Wawelu koronował bp kujawski S. Karnkowski. Po długotrwałym oporze U. złożył przysięgę Stefanowi Batoremu. W 1577 odbył się synod prowincjonalny, przyjmujący dekrety soboru trydenckiego, choć rzeczywiste przygotowania, kierownictwo i przygotowanie statutów przeprowadził Karnkowski (w ostatnim roku życia U. był jego koadiutorem).

U. ogłosił *Acta et constitutiones synodi provincialis gnesnensis provinciae A.D. 1577 habitae et celebratae* (Kr 1578).

OBSZARY DZIAŁALNOŚCI. Uchodził za zwolennika reformy kościelnej o programie akceptowalnym zarówno przez stronę dysydencką, jak i katolicką. Rozważał zasadność zwierzchnich praw papieża wobec biskupów, konieczność reform, usunięcia nadużyć i zwrócenia się do prawd zawartych w Piśmie Świętym i tradycji. Krytykował rozbitcie w Kościele godzące w jego powszechność, a szczególnie oddzielenie się wsch. Kościoła. Zakładał, że reforma Kościoła jest koniecznym warunkiem ponownego zjednoczenia odłączonych wierzących. Akcentował rolę soboru powszechnego z udziałem braci odłączonych i świeckich. Domagał się wprowadzenia liturgii w języku narodowym i ściślejszego podporządkowania autonomicznego Kościoła władzy. Uchodził za zwolennika Kościoła narodowego. Pomimo że nie kształcił się w szkołach wyższych ani w kraju, ani za granicą, studiował filozofów, np. Platona, a także bieżące kwestie polityczno-kościelne, dogmatyczne, prawnicze i historyczne, dzieła ojców Kościoła, św. Augustyna, Bazylego, Ireneusza, Atanazego, Hilarego, Cyryła, Klemensa Aleksandryjskiego. Wspierał ruch literacki w Polsce, utrzymując relacje m.in. z Walentym z Lublina, S. Iłowskim, J. Wujkiem. Otwierał lub wspomagał szkoły: w Skierniewicach, Łowiczu i Kaliszu. Szkoła w Kaliszu była własnością U.; wykładali w niej profesorowie Akademii Krakowskiej wg programu szkolnictwa średniego autorstwa B. Herbesta. W szkole kaliskiej studiowano przedmioty humanistyczne, retorykę, dialektykę, łacinę i grekę oraz katechetykę przygotowującą do obrony wiary katolickiej.

T. Wierzbowski, *Uchańsciana czyli Zbiór dokumentów wyjaśniających życie i działalność Jakóba U., arcybiskupa gnieźnieńskiego, legata urodzonego Królestwa Polskiego, prymasa i pierwszego księcia*, I–V, Wwa 1884–1895 (t. V pt. *Jakób U., arcybiskup gnieźnieński (1502–1581). Monografia historyczna*); E. Jarra, *Twórczość prawna duchowieństwa polskiego (966–1800)*, R 1954, 84; S. Cieślak, „Jezuicka atmosfera” w kaliskiej szkole arcybiskupa Jakuba U., *RSPRIgn* (2000), 183–205.

Katarzyna Stępień